

BİLİM, ARAŞTIRMA VE ETİK

Science, Research and Ethics

Erdem AYDIN

Hacettepe Üniversitesi,
Tıp Fakültesi,
Deontoloji,
Tıp Etiği ve Tarihi Abd
ANKARA

İletişim:

Erdem AYDIN
Hacettepe Üniversitesi,
Tıp Fakültesi,
Deontoloji,
Tıp Etiği ve Tarihi Abd,
06100 Sıhhiye/ANKARA
Tel: 0312 305 10 98
Faks: 0312 310 09 80
E-posta:
eraydin@hacettepe.edu.tr

ÖZET

Bilim, evrendeki olguları açığa çıkartan bir etkinlik alanıdır. Bilimsel çalışmaların; tasarım, uygulama ve sonuçlandırma gibi tüm aşamaları, insanın kontrolü ve sorumluluğuna bağlıdır. Bu nedenle bilim insanlarının etik değerleri, bilimsel çalışmaları da etkilemektedir. Etik değerlerimiz, bilimsel çalışmalarımızın insanlık için “iyi” yönde gelişmesini sağlar. Fakat, bilimsel çalışmalar sırasında ne yazık ki, çeşitli etik ihlaller de yaşanmaktadır. İnsanlar üzerindeki tıbbi araştırmalarda da bazen insan hayatını ve onurunu zedeleyen tutum ve davranışlar sergilenmektedir. Bu tür etik ihlallerin önüne geçebilmek için belirli düzenlemelere ihtiyaç vardır. Etik standartların korunması ve ihlallerin önlenmesi anlamında etik kurullar çok önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Anahtar sözcükler: Bilim etiği, araştırma etiği, araştırma etik kurulları

ABSTRACT

Science is an activity that sheds light on the phenomena in the universe. All stages of scientific investigations such as design, implementation and conclusion are dependent on the control and responsibility of people. Therefore, ethical values of scientists has an influence on scientific activities. Our ethical values make it possible for our scientific activities to develop at a direction serving the good of mankind. However, during scientific investigations, unfortunately violations of ethical rules are encountered. Likewise, in medical investigations using human beings as subjects, sometimes attitudes and behaviors endangering human life and debasing human dignity are displayed. Certain legal regulations are necessary in order to prevent such violations of ethical rules. Ethical committees fulfill an important function in protection of ethical standards and prevention of violations.

Key words: Scientific ethics, research ethics, research ethics committees

Bilimin önemini anlamak, yalnızca onun yarar getiren sonuçlarını görmek değildir. Onun önemini anlamak, bilimin temel niteliklerini anlamaktır. Sadece sağlayacağı pratik yararlarını düşünürseniz o zaman bilim yapmış olmazsınız. Bilimsel gerçekleri anlamak ve tanımak bilim etkinliğinin en önemli motivasyonudur. Her toplumun bilim insanına ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaç toplumun esenliği, kalıcılığı ve geleceği için gereklidir. Eğer, toplum kendi içinden araştırmacı, bilim insanı, akademisyen yetiştirmek istiyorsa bu en azından kendisinin hedefleri içindir. Çünkü; bilim insanlarının çalışma ve hizmetleri tüm insanlığa katkı sağladığı gibi sonuçta kendi toplumunun da yararına olmaktadır. Öyleyse toplum, bilim ve bilim insanını desteklemelidir.

Gerçekten de, bilimin insana sunduğu yarar ve hizmetler insanı yücelten bir araç olmuştur. Yaşadığımız dünyanın “modern” kimliği bilimin getirdikleriyle ilgilidir. Modern dünyayı yaşarken, günlük hayatta bilimi çok fazla fark etmesek bile biliyoruz ki, günümüz yaşamının kolaylığı ve zenginliği bilimsel düşüncenin bize sunduğu altyapının sonucudur. Bilimsel düşüncenin dünya ölçeğinde genel kabul görmesi günlük hayatta onu, tartışılır olmaktan çıkarmıştır. Geldiğimiz noktada, artık insanlar bilimin varlığını ya da gerekliliğini tartışmamaktadırlar. Genel kabule karşın yine de bilimi reddedenler olduğu gibi bilimi eleştirenler de bulunmaktadır.

Bilimsel çalışmaların vardığı son noktada, günlük hayatımızla ilgili bir başka şekillenme karşımıza çıkmaktadır. Bu şekillenme içerisinde hakim olan konu, “bilimsel sonuçların” teknolojik araçlarla zengin bir üretim objesi haline dönüşmesidir. Söz konusu olan şey, bilimin bize sunduğu yararlı sonuçların insanlar tarafından maddi kazanç/araç beklentisi içerisinde yüksek miktarlarda yeniden ve yeniden üretilmesi sürecidir.

İnsanlar bilimsel olanakları; geleceğe esen-

lik, mutluluk, sağlık katacak temel amaç olarak görme yerine kişisel/toplumsal hedeflere hizmet edecek bir araç olarak görmektedirler. “Niçin böyle olmaktadır?” sorusunu yanıtlamak elbette kolay değildir. Fakat şuna işaret etmeliyiz ki; bilimin yapılış şekli, yani pratiği/metodolojisi, bilimsel anlayış ve kavrayışın ötesine geçmiş, asıl amaç; bilimsel pratiği metod ve teknikleri uygulama merakı ve ilgisine dönüşmüştür. Daha açık bir ifadeyle de teknolojiye...

Öyle ki; bilimi, bilim için yapmak ya da bilimi bir düşünce sistemi olarak algılamak yerine herşey sonuçta bazı metod ve teknikleri doğru uygulayıp, uygulamama noktasına indirgenmiştir. Bilim, “teknoloji” ile özdeşleştirmiş gibidir. Her ne kadar teknoloji bilimden bağımsız bir olgu olsa da artık bilimi tamamlayan vazgeçilemez bir alan olarak görülmektedir. Bilim ve teknoloji iç içedir. Bunun olumsuz getirisi belki de bilime olmakta, teknolojiye karşı yapılan çok çeşitli eleştiri ve karşı çıkışlardan bilim de nasibini almaktadır.

Bilim, kaçınılmaz olarak bir toplumsal etkinlik alanıdır. Yani, bu alanda yapılıp edilenler toplumsal bir ortamda gerçekleşir. Kişinin yalnızca kendinin haberdar olduğu etkinlikler “bilimsel” platforma çıkamaz. Bilim insanı, yapıp ettikleri konusunda başkalarıyla iletişim halinde olmalıdır. Kendi ürettiklerini başkalarına duyurmalı, başkalarının eserlerine ulaşabilmelidir. Bilimsel ortam, ancak bu şekilde oluşturulabilir (1).

BİLİMİN ETİKLE İLİŞKİSİ

Etik açıdan baktığımızda insanların “iyiye yönelmiş” varlıklar olduğunu söyleyebiliriz (tüm kötülöklere rağmen). İnsanlar, yeryüzünde hep “iyi” şeyler olmasını isterler. Örneğin; yalan söylenmesin, sahtekarlık yapılmasın, adaletli olunsun, insanlar öldürülmesin gibi... Bu istemlerimiz genel dünya ilişkilerinde olduğu gibi özel etkinlik alanlarında da böyledir. Örneğin; bir yargıç kararlarında adaletli olmalı,

haksızlık yapmamalıdır. Bir hekim hastasına sahip çıkmalı onun yararına davranmalıdır.. Bilimsel etkinlik alanlarında da bilim insanından olmasını istediğimiz, arzu ettiğimiz “iyi” tutum ve davranışlar bekleriz. İnsana uygun olmayan, iyi olmayan ve kötü sonuçlara kapı açan bilimsel sonuçlar kabul etmek istemediğimiz şeylerdir. Bilimsel çalışmaların, insanlar için “iyi” olacak şekilde sonuçlanması ve aynı zamanda, “iyi” şekilde de yürütülmesi gerekir. “İyi” olmayan ya da “kötü” olan işlem ve sonuçlar bilimin amacı ve yöntemi değildir. Peki, bilim ile insani değerler arasında bir ilişki var mıdır? Ya da bunlar birbirlerinden tamamen bağımsız şeyler midir?

Bilim ve bilim insanı desteklenirken en az bir o kadar da önemli olan konu bilim insanının bilimsel eylemindeki değerlerdir. Pozitif bilim açısından insan değerleri önemli midir? Yoksa asıl değerli olan bilimsel “gerçekler” midir? Gerçeğe ulaşmak, olguları açıklamak ve tanımlamak bilimsel etkinliklerin hedefleri iken, bu etkinliğin temelinde etik/ahlaki değerler ne kadar vardır? Olguların gerçekliklerini ortaya koymak eylemi, etik dünyasının dışında kalan bir alan mıdır? Bilimsel etkinliğin kendisinde hiçbir etik arayış ve anlam yok mudur? Bunlar gibi bilimsel araştırma ve çalışmaların etikle ilişkisiyle ilgili olarak değişik soru ve açıklamalar getirilebilir. Bilimsel gerçekliklere ulaşmanın, yapısı gereği etik alanının dışında olduğunu iddia etmek de mümkündür. Örneğin; doğaya ait bilimsel bir açıklama, suyun kaynama derecesi, elektronların hareketi ya da insan fizyolojisinin hormonal yapısı bilimsel terminoloji ve kavramlarla açıklanabilen konulardır. Bu konulara yaklaşırken etik değerleri gündeme getirmek anlamsız kaçabilir ama gerçekten öyle midir?

Bilim pozitif eylemler ve açıklamalar alanıdır. Bununla birlikte bilimin düşünme, tasarlama, uygulama ve yayma metodolojisi içerisinde tüm uygulayıcıların “insan” olduğunu unutmamalıyız. Bilim ister istemez “insani subjektivi-

teden” payını almaktadır. Bilimdeki yapıp-etmeler onu gerçekleştiren bilim insanının düşünce, duygu ve kavrayışından etkilenmektedir. İnsan tanımlayan kavramlardan olan etik değerlerimizin de bilimi etkilediğini söyleyebiliriz. Bilimsel düşünce, açıklama, değerlendirme, yorumlama hatta bilimdeki teknik yöntemlerin kullanımı bile, bizdeki etik değerlerin etkisi altındadır. Bilimsel yayınların kaleme alınışı ve yayınlanması aşamaları da elbette etik değerlendirmelerden payını almaktadır. “Araştırma ve yayın etiği”, bilim ve akademik çevrenin en sık tartışılan konularından biri haline gelmiştir (1).

“Bilim” dediğimiz insan etkinliğinin esasına baktığımızda; gerçekte onun bilginin peşine takılma, bilgiyi yakalama, bilgiyi yaygınlaştırma ve dağıtma eylemi olduğu anlaşılır. Bilimin peşine düşen bilim insanına herkesin güven duyduğu açıktır. Bilim insanı ile toplum arasında sanki sosyal bir “sözleşme” vardır. Sözleşme, bilim insanının eriştiği bilgilere gerçeklikten sapmadan, en doğru ve yalın biçimde diğer insanlara ileteceği ve paylaşacağına ilişkindir. Bu inançla bilim insanı ile toplum arasında karşılıklı bir uyum ve güven ilişkisi yaşanır. Bilimsel araştırmalarda etik, bu bağlamda, bir uygulama planı/modeli temeline dayandırılmış olmaktadır. Böylelikle hem bilgi artışı sağlanmakta hem de bilim çevresi içerisindeki güven ilişkisi güçlenmektedir (2).

Aslında, bilimsel araştırmaların yapıları ve sürdürülüşü bir yığın etik sıkıntıyı da beraberinde taşımaktadır. Bilimsel araç ve yöntemlerin kullanılış şekli ve amacı bir tarafa; bilimsel çalışmaların başlaması, tasarlanması, gerçekleştirilmesi ve yayınlanması aşamalarında bilim dünyasından beklemediğimiz yanlışlıklar, yanıltmalar, ihlaller, hatalar ve bilimsel hırsızlıklar olmaktadır. Bu da, bilime yüklediğimiz anlam ve değeri aşındırmaktadır. Bu nedenle, örneğin, 1980’den beri yaşam bilimleri araştırmalarında dikkatler, bilimsel yanıltmalar

(scientific misconduct) ve resmi kurumların yapılan araştırmalar üzerindeki müdahalelerine çevrilmiştir (2).

İNSANLAR ÜZERİNDEKİ TIBBİ ARAŞTIRMALAR

Bilim insanının açıkladığı bilimsel bir olgu artık tüm insanlığın malı olmuş ve evrensel hale gelmiştir. Bunu önlemek gibi bir amaç olamadığı gibi bu durum bilimsel eylemin ruhuna da terstir. Bilimsel bir çalışma zaten “evrensel olma” arzusuyla yapılır ve tüm insanların kabul edebileceği, yani evrensel olan bir konu ortaya sürülmelidir ki, “bilimsel” diyebileceğimiz bir olgu olarak kabul edilebilsin. Bilimsel çalışmalar, böylesine evrensel doğrular hazırlarken, beraberinde evrensel olmayan sonuçlara da kapı aralar. Bu konuda ilk sırada söylenebilecek alan, insan üzerindeki tıbbi araştırmalar alanıdır. Gerek tıp gerekse öteki disiplinler, evrensel doğrulara ulaşırlarken beraberinde bireysel sonuçlara da yol açarlar.

İnsanlar üzerindeki tıbbi araştırmaların birinci amacı; tüm insanlığa yararlı olması yolunda beklenen bilimsel gerçekliklerdir. Bu tür araştırmalar, bilimin özüne uygun bir şekilde evrensel sonuçlara erişirler. Fakat araştırma objesinin “insan” olması, yani bireyin bilimsel doğrulara erişmek için bir araç olarak kullanılması, bir ikilemi de beraberinde sürüklemektedir. Buradaki kilit soru şudur: “Evrensel bir doğruya ulaşmak için, yani binlerce insanın hayatını kurtarmak için bir ya da birkaç insanın hayatı/sağlığı riske atılabilir mi?”

İnsan hayatını yalnızca biyolojik bir varlık olarak görmek istediğimizde bu soruya belki “evet” denebilir. Gerçekten de, yarar ve zarar hesabına girildiğinde çok sayıda insanı kurtarmak için birkaç kişinin tıbbi araştırmalar sırasında hayatını riske atmak çok sakıncalı gelmeyebilir!.. Fakat insan herhangi bir canlı değildir. İnsan, canlılar arasındaki herhangi bir varlık değil belli başlı değerleri olan “kişi”, bir bireydir. O, biyolojik bir canlı olmanın ötesinde

bir değer alanı oluşturmaktadır. Kaldı ki; günümüzde hayvanlara, doğaya bile biyolojik bir varlık olmanın ötesinde bir anlam yüklenmektedir. Öyleyse, başka insanların hayatını kurtarmak, acısını dindirmek ya da sağlığını korumak amacıyla bir insanın hayatı riske atılamaz. Daha açık bir anlatımla; gelecekte milyonlarca kişinin hayatını kurtaracak bile olsa, bir insanın yaşamını ve sağlığını riske sokacak bir araştırmada denek olarak yer almasını hiç kimseden isteyemeyiz. Bizden de böyle bir şey istenmesini kabul edemeyiz. Çünkü tek bir kişi için bile olsa böyle bir istek insanı/bireyi eriştiği yücelikten çıkartıp, bir araç haline getirecektir. Hiçbir insan için, bir başka insan araç haline getirilemez. Her insan, kendisi için bir şeyler yapılması gereken mutlak amaçtır ve hiçbir şekilde araç olarak kullanılamaz.

Buna karşılık; tıbbi tedavi ve girişimlerin insanlar üzerinde rutin ve düzenli olarak uygulanabilmeleri için de yine insanlar üzerinde denenmesi, tecrübe edilmesi gereklidir. Bu ikilem nasıl çözümlenebilecektir? Öncelikle, bu araştırmalara insanların gönüllü ve onayları alınmış bir şekilde katılmaları beklenmektedir. Gönüllü olmayan ve belli bir izin ve onay işleminden geçmemiş bir katılım şekli, tıbbi araştırmalarda söz konusu olamaz. Kuşkusuz, bu sanıldığı kadar kolay değildir. Bu nedenle insanlar üzerindeki tıbbi araştırmalar için, etik kurullar gibi belli bir denetim ve yönetim mekanizması gerekmektedir.

İnsanlar üzerindeki tıbbi araştırmaların, toplumsal düzeyde ortaya konmuş belli “araştırma politikalarına” sahip olması gerekir. Her ülke bu politikaları, kendi bilimsel ve araştırma yapısına, işleyiş şekline göre belirleyecek ve düzenleyecektir. Belirttiğimiz gibi, hem tek bir insanın bile hayatını riske atmayıp hem de insanlığın geleceği için yeni tedavi yöntemlerini geliştirmeliyiz. Her iki olgunun bir arada mevcudiyetini sağlayabilmek için gerekli olan ilk girişim, araştırma politikalarının sunulması-

dır. Belli bir araştırma politikasının benimsenmesi mevcut alt yapıyla ilişkili olabilir. Örneğin; araştırmaların finansmanı, denetleme mekanizmaları, denekler, denek grupları ve araştırma ortamı gibi etmenler araştırma politikalarının çerçevesini çizer (3).

Öyleyse; insanların denek olarak yer aldıkları tıbbi araştırmaların etik çerçevesinin önceden çizilmesi gerekir. Tıptaki araştırmaların amacı; organizmanın çalışması, hastalıkların nedenleri ve tedavi olanakları gibi konularda bilgi toplamak, daha sonra uygulanabilir olanları uygulamaktır. Bazı özel durumlar dışında (kansere gibi) tıbbi bir araştırmada birincil amaç hastanın araştırmadan yarar görmesidir. İster hasta, ister sağlıklı olsun insanların risk alarak katılmayı kabul ettikleri araştırmaların sonuçları çok muhtemelen kendilerinden çok başkalarına yarar sağlayacak araştırmalardır (4).

Etik değerler, bizi karşımızdakine zarar vermekten alıkoymalıdır. Fiziksel bir hasar, aldatma, istismar etme gibi eylemler araştırmacı olarak kendimize yakıştırmadığımız tutum ve davranışlardır. Aynı şekilde kişileri karalamak, ihanet etmek ya da engel olmaktan kendimizi alıkoyarız. Kişilere karşı, bu anlamda etik bir ödev duygusu içerisinde bulunuruz. Tıptaki araştırmalarda da, araştırmaya katılan kişilere karşı belirli ödevlerimiz vardır (5).

Bugüne kadar, tıbbi araştırmalar sırasında çok çeşitli istismarlar olmuştur. Bunların bir kısmının daha çalışmalar sırasında farkına varılmış, bir kısmı ise daha sonraları açığa çıkmıştır. Hiç şüphesiz ortaya çıkmamış, olumsuz araştırma örneklerinin sayısı da bir hayli kabarık olsa gerek... Bilinenlerden en tanıdık olanı İkinci Dünya Savaşı sırasında Nazi Almanyası'ndakilerdir. Deneklere zarar veren ya da olumsuz sonuçları içinde barındırdığı bilinen daha pek çok araştırma örneği de vardır. Aşağıda etik olarak kötü/yanlış olan, kaynaklara geçmiş birkaç uygulama örneğini görüyoruz:

1-Normal mesanede üreteral reflü olup olmadığını anlamak için 2 günlük, 26 sağlıklı bebekte vesiko-üretrografi uygulandı. Böylece bu bebekler mesaneleri dolu ve boş olarak x ışınlarına maruz bırakılmış oldu.

2-Bronşial astımlı 130 çocuk üzerinde yapılan hiposensitizasyon tedavisinin etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, 91 çocuğa 14 yıl boyunca etkisiz madde enjekte edilmesine rağmen bundan ne çocuklar ne de aileler haberdar edildi.

3-ABD'nin Iowa Eyaletinde 11 mahkum dişeti kanamaları, şişme, femoral nöropati, konjunktival kanama gibi belirtiler gösteren deneysel skorbut hastalığına maruz bırakıldı. Ancak, hastalığın bu klinik tablosu zaten yüzyıllardan beri bilinmekteydi.

4-Bir kanser immünizasyonu çalışmasında hastanede yatmakta olan 22 hastaya kanserojen olduğu söylenmeden canlı kanser hücresi enjekte edildi.

5-Kloromfenikolün tifo tedavisindeki etkinliği bilindiği halde, bir araştırma gerçekleştirmek için 408 tifo hastasından 157'sine ilacın verilmesi kesildi ve bunun üzerine elde edilen sonuçlar şu şekildeydi: Kloramfenikol alan gruptaki hastalar arasındaki ölüm oranı %7.97 iken ilacı almayan hastalarda bu oran % 22.9 olmuştur. Bunun anlamı, zaten bilinen sonuçları doğrulamak için yaklaşık 23 kişinin ölümüne göz yumulmuş olmasıdır.

6-LSD etkilerinin araştırıldığı bir çalışmada, gönüllülere saatine 2 dolar ödenerek bu uyuşturucuya karşı gösterdikleri tepkiler gözlenmiş; ancak bu maddenin yaratabileceği etkilerden onlara hiç bahsedilmemiştir. Bu araştırmaya katılan grubun %15'i hiç LSD kullanmadığı gibi bu maddenin adını bile duymamış olan kişilerdir (5).

Standart tıbbi bir uygulamada, hekim hastasına uygun gördüğü herhangi bir tıbbi tedaviyi uygulamaktadır (kuşkusuz onun izniyle). Hekimin amacı karşısındaki kişiye yardım etmektir.

Hasta, tedavi için oradadır ve onun tedavisiz bırakılması gibi bir durum söz konusu olamaz. Hastanın tıbbi durumunda bir değişiklik olması beklenen bir amaçtır ve diğer taraftan tıbbi bir araştırma, klinik uygulamada olmadığı kadar açık, kapsamlı ve yoğun bir şekilde dosya haline getirilmektedir. Hasta, araştırma konusu olan işlemde çekilebilir veya araştırma sonunda hastada olumlu değişikliğin meydana gelmesi de mümkündür. Örneğin, klinik ilaç denemesinde ilaç almayan bir kontrol grubu tedavisiz kalabilmektedir... Şunun unutulmaması gerekir ki; hastanın olağan tedavisi, araştırma nedeniyle hiçbir şekilde bozulmamalı ya da olumsuz etkilenmemelidir (4).

Araştırmaya katılımı konusunda kişinin/ hastanın bilgilendirilmesi ve izin alınması işlemi demek olan “aydınlatılmış onam” işleminin rolü insanlar üzerindeki tıbbi araştırmalarda merkezi bir roledir. Aydınlatılmış onam, katılımcının kendi başına karar vermesine ve bireysel özerkliğinin korunmasına yardım etmektedir.

Tıbbi araştırmaya katılımını beklediğimiz denekleri nasıl bilgilendirmeli ve onlardan nasıl izin almalıyız? Bu süreçte araştırmanın özelliğine uygun olarak sözel ve yazılı bir aydınlatılmış onam almak gerekir. Standart olmasa da şöyle bir kapsam ve içerik doğrultusunda hastayı bilgilendirmek ve onamını almak gerekir:

- 1-Projenin amacı ve araştırmanın doğası,
- 2-Deneğin katılım süresi ve katlanacağı tedavi ve işlemler ile deneğin sorumlulukları,
- 3-Araştırmaya katılmanın getireceği rahatsızlık ve zararlara ilişkin riskler,
- 4-Topluma ve kişiye araştırmanın sağlayacağı olası yararlar,
- 5-Araştırmaya katılım konusunda alternatif durumlar,
- 6-Denekleri cezalandırma ya da tedaviden yoksun kalma durumu söz konusu olmaksızın, herhangi bir zamanda araştırmadan çekilme ya

da hiç katılmama hakkı,

7-Gizliliğin korunması konusundaki önlemler,

8-Eğer varsa deneğe yapılacak tahmini ödeme ya da deneğin yapacağı harcamalar,

9-Araştırmadan zarar görülmesi halinde tedavi ve tazminat imkanları,

10-Araştırma hakkında iletişim kurabileceği kişinin kim olduğu,

11-Deneğin katılımının sonlandırılacağı koşullar,

12-Araştırma süresince, katılımı ilgili yeni bilgilerin ortaya çıkması halinde deneklere bu bilgilere ulaşabilme güvencesini sağlamak,

13-Araştırma sponsoru ve sonuçlardan ticari gelir elde edecek taraflar (6).

TIBBİ ARAŞTIRMALARDA ETİK KURULLARIN YERİ

Belirtildiği gibi, insanlar üzerindeki tıbbi araştırmaların düzenlenmesi ve deneklerin korunmasını sağlamak amacıyla günümüzde kurulan en önemli pratik mekanizma biçimi araştırma etik kurullarıdır. Tıbbi araştırma konusunun dikkatleri üzerinde topladığı en önemli tarihsel olay; yukarıda da belirttiğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı sırasındaki Nazi Almanyası'ndaki uygulamalardır. O zamana kadar insanlar üzerinde araştırmalara yönelik denetim mekanizmaları az ya da çok çeşitli biçimlerde sürdürülürken, savaş ertesinde yeni bir gelişmeyle karşılaşmıştır. Bunun nedeni, Nazi Almanyası'nda “tıbbi araştırma” adı altında, insanlar üzerinde kırım ve işkencelerle dolu bazı girişimlerin hekimler tarafından gerçekleştirilmesidir. Savaş sonrasında yaşanan bu tarihsel gerçekler, tıp alanında dikkatlerin insanlar üzerindeki araştırmalara yönelmesine neden olmuştur. Bu dönemde hazırlanan Nuremberg Kodu, insanlar üzerindeki tıbbi araştırmalar konusunda ilk rehber olarak karşımıza çıkmaktadır (7).

Nuremberg Kodu'nda; ilk düzenleme, araştırmaya katılacak deneklerden gönüllü

onamının alınmasıdır. Bunun anlamı, katılımcı deneğin onam verebilmesi için yasal ehliyetinin olması, herhangi bir dış baskı, zorlama ve aldatma olmaksızın serbest bir biçimde seçimde bulunabilmesi, araştırmanın niteliğini ve kapsamını anlayabilecek mental kapasitede olması, aldığı kararın gerektiği biçimde açıklamalardan sonra alınmış olmasıdır. Bütün bunlarla birlikte tıbbi araştırmalar sırasında Nuremberg Kodu'ndan ne kadar istifade edildiği aslında fazla bilinmemektedir. Oysa Dünya Tıp Birliği'nin ilki 1964'de yayınlanan Helsinki Bildirgesi bu konuda daha belirleyici ve işlevsel bir rol almıştır. Hekim ve araştırmacılar, araştırmalarında bu bildireye uygun davranmaya çalışmaktadırlar.

Araştırma etik kurulları, araştırmaya katılan deneklerin haklarını korumak için kurulmuşlardır. Deneklerin korunması işleminde izlenen yol bu kurulların kuruluşundan sonra bazı değişiklikler geçirmiştir. Bu kurullar önceleri, daha çok araştırmanın etik yönden iyi biçimde dizayn edilip edilmediği, önemli bir bilimsel soruya yanıt verip vermediği ve deneğin zarar görüp görmediğiyle ilgilenmiştir. 1970'lerden sonra etik kurullar, araştırmacılar tarafından neredeyse başvurular ve toplantı tutanakları biçiminde algılanmaya başlamıştır. Bugün ise deneklerden aydınlatılmış onam alınıp alınmadığı etik kurulların başta gelen kaygılarından biri olmuştur. Denilebilir ki, hiçbir etik kurul yoktur ki, hastadan alınan aydınlatılmış onamı öncelikle göz önünde bulundurmasın. Etik kurulların çoğu, araştırmaya katılma kararından önce araştırmacıların gerekli bilgilerle deneği en iyi biçimde bilgilendirip bilgilendirmeye bakmakta ve artık, araştırmacıların aydınlatılmış onam arayışı deneklerin araştırmalara hiçbir şeyin farkında olmadan katılmalarının önüne geçmektedir (7). Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse en azından uygulama yönünden etik kurulların etik yönden işlevselliğini gösteren en önemli araç aydınlatılmış onam konusudur.

Belirttiğimiz gibi, etik kurullar deneklerin haklarını koruyan bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte uygulamalar ve kurumsal yapılanmalardaki değişimlerin, bu kurumların işlevine yeni şeyler kattığı da ileri sürülmektedir. Konuyla ilgili tartışmalarda, bu kurulların araştırma kurumlarını korumaya yönelik olduğu iddia edilmektedir (8).

SONUÇ

Günümüzde, bilimsel araştırmalara ait amaç, uygulama ve bilgi yayımı süreçlerinin etik yönden, kontrol mekanizmaları altında tutulduğu açıktır. Bilim insanlarının çalışmalarındaki etik yanlışlık ve ihlallerinin varlığı sıklıkla kamuoyu gündemine gelmektedir. Bunların bir bölümü bilimsel arzu ve şevkle istem dışı yapılmış olsalar bile maddi/manevi kazanç için bilinçli olarak yapılan, etik ihlal ve yanlışlıkların bulunduğu da fark edilmektedir. Bunların önüne geçmek için çeşitli mekanizmalar ve etik kurullar gibi kurullar devreye sokulmaktadır. Bilimle ilgilenen insanların, çalışmalarını başka amaç gütmeyen, yalnızca "bilim aşkı" ile yapmaları, etik dışı tutum ve davranışları önleyecek en önemli engel gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR:

1. Glass B. The ethical basis of science. In: Bulger RE, Heitman E, Reiser SJ eds. The Ethical Dimensions of the Biological and Health Sciences-Selected Policies and Resources. 2nd ed. Cambridge University Press 2002: 29-41.
2. Heitman E. The roots of honor and integrity in science. In: Bulger RE, Heitman E, Reiser SJ eds. The Ethical Dimensions of the Biological and Health Sciences-Selected Policies and Resources. 2nd ed. Cambridge University Press 2002: 21-28.
3. Sugarman J, Mastroianni AC, Kahn J. Ethics of Research with Human Subject. University Publishing Group Frederick, Maryland 1998: 33-34.
4. Smith T. Ethics in Medical Research. Cambridge University Press. Cambridge. 2001: 7-8.
5. Heaney RP, Dougherty CJ. Research for Health Professions. Iowa State University Press/Ames 1988: 211-19, 230-31.
6. Brody BA. The Ethics of Biomedical Research. Oxford University Press New York 1998: 46-56.
7. Foster C. Research Ethics Committees. Encyclopedia in Applied Ethics. Academic Press New York. 1998: 845-52.
8. Francis L. IRBs and Conflict of Interest. Eds. Spece RG, Shimm DS, Buchanan AE. Conflicts of Interest in Clinical Practice and Research. Oxford University Press New York 1996: 418-36.